

Het Archief als Open Source

Over het recht op informatie, openbaarheid van bestuur en digitale toegankelijkheid

Martin Berendse

Geachte heer Ketelaar,
Mijnheer de voorzitter van de Koninklijke VAN,
Dames en heren,

Daar ben ik weer.

Wat is er veel gebeurd, sinds ik u voor het eerst 'sprak' bij de studiedagen van de KVAN, de Koninklijke Vereniging van Archivarissen, in de Lutherse kerk van Utrecht, een kleine anderhalf jaar geleden.¹ Om u maar eens iets te noemen: ik ben intussen afgestudeerd. En daarom mag ik mij sinds mei jl. niet alleen maar directeur van het Nationaal Archief, maar ook algemene rijksarchivaris noemen. Vanwege het belang dat ik aan dat *rijksambt* hecht, heb ik besloten om sindsdien de wettelijke benaming van mijn functie weer actief te gaan gebruiken. Het geeft uitdrukking aan de unieke combinatie van en sterke verbondenheid tussen de wettelijke taken van de algemene rijksarchivaris, die van de algemene rijksarchiefbewaarplaats (het Nationaal Archief) en van de rijksarchiefdienst. Kenners horen dat ik deze drie-eenheid in historische volgorde opsom.

Mede naar aanleiding van mijn installatie als algemene rijksarchivaris ontstond het idee bij de andere curatoren van de Ketelaarlezing om mij te vragen een toelichting te geven op de eindconclusies die ik bij de afronding van de archiefstudie trok. Het is natuurlijk niet helemaal toevallig dat de naamgever van deze lezing ook verantwoordelijk was voor mijn opleiding. U kunt deze lezing dan ook opvatten als een eerbetoon aan de mannen die mij daarvoor in de afgelopen twee jaar hebben klaargemaakt: Eric Ketelaar, de meester, en Paul Brood, de meesterlijke gezelschap, bij wie ik leerling mocht zijn. Maar vat het ook op als een wat verlate redevouering bij de aanvaarding van het ambt. In verband met het laatste zal ik mij proberen te beperken tot juist de bestuurlijke aspecten van mijn werk en dan met name daar – geheel in de filosofie van de Ketelaarlezing - waar het gaat om de wisselwerking tussen samenleving en archiefwezen.

Bewondering en verwondering

Vorig jaar juni vertelde ik de leden van de KVAN in de Utrechtse Lutherse Kerk over het enorme enthousiasme dat ik in alle kennismakingsgesprekken aantrof bij de leiders en de medewerkers van archieforganisaties in binnen- en buitenland. Ze hadden me ervan overtuigd hoe uitdagend en inspirerend het is om een sleutelrol te mogen spelen in de *infocratie* van de 21e eeuw. Zij leerden me dat archieven niet alleen voeding geven aan ons culturele, historische *gevoelen*, maar ook aan het institutionele *geheugen* en aan ons maatschappelijke *geweten*. Sindsdien heb ik die

¹ Speech KVAN Studiedagen 4 juni 2008, zie o.a. www.KVAN.nl.

drieslag als een soort wapenspreuk voor het archiefwezen in mijn achterhoofd: gevoelen, geheugen en geweten. Zoiets als: vastberaden (geheugen), heldhaftig (geweten) en barmhartig (gevoelen). Sindsdien ook bewonder ik het beroepsethos van de archivaris die zich wil inzetten voor het gevoelen, geheugen en geweten in onze samenleving.

Maar naast *bewondering*, groeide bij mij eerlijk gezegd in het afgelopen jaar ook de *verwondering*. Verwondering over de enorme potentie van de archiefsector en over de nog betrekkelijk geringe rol die het archiefwezen maatschappelijk speelt. Het lukt me eigenlijk nauwelijks om die grote potentie enerzijds en die feitelijk beperkte rol anderzijds een beetje met elkaar in verband te brengen. Zo ligt er bijvoorbeeld een stevig maatschappelijk vraagstuk over de relatie tussen overheid en burger, bestuur en bestuurd. Ik noem een paar van de vele kwalificaties: vertrouwensbreuk, kloof, kaasstolp, en zo voort. Daarnaast, of zo u wilt daarboven, is er een misschien nog wel veel groter gevoel van ongemak onder de bevolking dat je zou kunnen omschrijven als een 'identiteitscrisis'. Wie ben ik? Waar kom ik vandaan? Hoor ik nog ergens bij?

Beide vraagstukken – de kloof en de identiteitsvraag - raken direct aan de kernmissie van het archiefwezen om het maatschappelijke gevoelen, geheugen en geweten te voeden. En ik vraag mij in alle oprechtheid af of de archiefsector die enorme uitdaging wel aan het oppakken is. En, misschien nog wel erger, als we dat al aan het doen zijn, of de mensen in en de leiders van ons land ons daarbij eigenlijk wel zien staan. Er zijn bewonderenswaardige goede plannen en bedoelingen in onze bedrijfstak. Dat wel. Maar of onze *stakeholders* en doelgroepen dat al in de gaten hebben, moet ik – tot mijn spijt en verwondering - zeer betwijfelen. Over die verwondering wilde ik het vandaag met u hebben. Ik noem het *vooruitzien in verwondering*. Eenvoudigweg omdat ik aan *omzien in verwondering* nog lang niet toe ben.

Uitdagingen

Bij de vertrouwensbreuk tussen overheid en burgers moet ik altijd denken aan het boek *Niet spreken met de bestuurder* van de journalist Gerard van Westerloo.² In dat boek zijn oude reportages uit de jaren '80 en '90 van de vorige eeuw samengebracht die deze kloof haarfijn beschrijven en in feite de politieke aardverschuiving van 2002 voorspellen. Zo bevat het een groepsportret van de politiek actieven in de stad Arnhem uit het jaar 1990. Ongeveer 120 mensen op een totaal aantal kiezers van plm. 100.000, die qua opleiding, inkomen en sociale omstandigheden in het geheel geen afspiegeling vormden van de groep kiezers die ze hoopten te besturen en te vertegenwoordigen.

Je zou kunnen zeggen dat die bestuurlijke kloof verder is verdiept door wat Paul Scheffer het 'multiculturele drama' noemde³ en waarover denkers in ons land inmiddels spreken in termen van 'een lange leegte' (Blokland⁴), 'een nieuwe

² G. van Westerloo, *Niet spreken met de bestuurder* (Amsterdam 2003), pp. 73 e.v.

³ P. Scheffer, *Het multiculturele drama*, NRC Handelsblad, 2000.

⁴ H. Blokland, *Een lange leegte, over maatschappelijk onbehagen, politieke competentie en het plannen van een toekomst* (Kampen 2008).

wanorde' (Boomkens⁵), een 'zwak voor Nederland' (Pels⁶) en een 'tijd van onbehagen' (Verbrugge⁷). Het raakt allang niet meer alleen politici maar alle bestuurders van maatschappelijke instellingen, woningcorporaties, thuiszorginstanties, bibliotheken, theaters en archiefinstellingen. Allemaal komen we uit goed opgeleide en welingelichte kringen, hetgeen ons vrijwel als vanzelf op een forse afstand plaatst van onze potentiële doelgroepen. Het is op de publieke tribune bij parlement, staten en raden net als in de schouwburg of op de studiezaal van onze instellingen. We treffen er de doorgewinterde, vaak direct belanghebbende of gespecialiseerde bezoekers die de 19^e-eeuwse technieken en communicatiemiddelen trotseren om goed geïnformeerd te zijn en zich betrokken te voelen. Zo denken we in verbinding met de samenleving te staan. Maar eigenlijk valt dat enorm mee.

Informatie en betrokkenheid.

Volgens mij zijn dat de sleutelwoorden.

Informatie over bestuur en samenleving voedt betrokkenheid.

En betrokkenheid geeft je een gevoel van verbondenheid, ja zelfs geborgenheid.

Welbeschouwd liggen vraagstukken op het gebied van cultuur, historie, politiek en identiteit heel dicht bij elkaar.

Als je er zo naar kijkt is het eigenlijk heel raar dat in het archiefwezen al zo lang een spanning wordt gevoeld tussen de bestuurlijke en de culturele kanten van ons werk. Onze administratieve en historische taken. Die spanning wordt in het archiefwezen per traditie gesymboliseerd door de 'januskop'. Zijn we er voor de geschiedenis of voor het eigentijdse archief? Administratie of erfgoed? Geschiedenis of openbaarheid van bestuur? De KVAN en BRAIN, respectievelijk de beroeps- en de branchevereniging van het archiefwezen, hebben er in de gezamenlijke toekomstvisie behartenswaardige dingen over gezegd, maar de vraag blijft boven de markt hangen.

Zal ik het eens heel sterk stellen? Terwijl wij in de archiefsector op dit punt noch in woord, noch in daad, klare wijn schenken, zullen de kansen om in te spelen op maatschappelijke ontwikkelingen en gevoelens van deze tijd hoog en laag blijven overvliegen, zonder dat we er iets mee kunnen doen. Dan blijft, om een illustere voorganger te citeren, Hercules op de tweesprong staan, terwijl het verkeer links en rechts langs hem heen raast.

Want om ons heen is er ongewoon veel in beweging. Bijvoorbeeld op het gebied van informatiebeheer en openbaarheid van bestuur:

- Van de ophef over het uitlekken van de informatie rond de Miljoenennota raken we al bijna niet meer opgewonden. Dat hoort er inmiddels gewoon bij.
- Nieuw is wel dat de notulen van de ministerraad over de uitdieping van de Westerschelde zijn uitgelekt. Prompt kregen we bij het Nationaal Archief het NOS Journaal op bezoek om te laten zien wat er dan wèl openbaar is.

⁵ R. Boomkens, *De nieuwe wanorde, globalisering en het einde van de maakbare samenleving* (Amsterdam 2006).

⁶ D. Pels, *Een zwak voor Nederland, ideeën voor een nieuwe politiek* (Amsterdam 2005).

⁷ A. Verbruggen, *Tijd van onbehagen, filosofische essays over een cultuur op drift* (Amsterdam 2004).

- De inspanningen op het gebied van informatiebeveiliging zijn enorm, maar er slingert regelmatig een en ander op straat of raakt anderszins zoek
- Nederlanders maken zich zorgen over de veiligheid van hun patiëntendossiers, emailaccounts, belasting- en bankgegevens,
- maar vinden ook dat alle publieke uitgaven (inclusief de declaraties van politici en hoge ambtenaren) tot op het cent nauwkeurig, openbaar verantwoord moeten worden.

Tegelijkertijd heeft ook ons maatschappelijke gevoel van onbehagen en wanorde een cultuurpolitieke dimensie gekregen. Anders kan ik tenminste geen duiding geven aan de politieke discussie over:

- een canon van de Nederlandse geschiedenis,
- de vraag of prinses Maxima nu wel of geen gelijk had toen ze stelde dat ‘de Nederlander’ eigenlijk niet bestaat,
- het curriculum van de verplichte inburgering,
- een Nationaal Historisch Museum en
- een Huis voor de Democratie

Begrijp me goed: ik spreek er geen enkel oordeel over uit. Het enige dat ik vaststel is dat het archiefwezen er, althans op landelijk niveau, geen enkele rol in speelt. Ruime kamermeerderheden zijn er te vinden voor forse impulsen op dit gebied. Maar niet op basis van de ideeën die daarover binnen de archiefsector werden ontwikkeld. Nog een voorbeeld: bij aanvang van het nieuwe kabinet werd de door het vorige kabinet ingezette landelijke impuls voor vernieuwing van de bibliotheeksector voor de toekomst bestendigd. Al eens over zoiets voor de archiefsector gehoord? Ik niet. Terwijl naar mijn idee in beide sectoren vergelijkbare vraagstukken aan de orde zijn. Ik vind echt dat daarin verandering moet komen.

En wat ik daarbij ook vind, is dat het weinig zin heeft om de buitenwereld daarvan de schuld te geven, maar dat we dat ten diepste bij onszelf moeten zoeken. Zolang wij met onszelf in gesprek blijven over de vraag of we nu een huis voor de nationale historie of voor de democratie zijn, worden die *naast*, maar niet *bij* ons opgericht. Het komt erop aan om zelf een veel steviger profiel te kiezen. En dat profiel wordt gevoed door de slimme combinatie van die twee en door de volstrekt unieke manier waarop wij in onze sector aan de lopende band ‘sublieme historische ervaringen’ à la Ankersmit⁸ kunnen leveren. Want bij ons heb je de geschiedenis en de democratie in je hand of op je scherm: aanraakbaar en aanklikbaar. Kom daar elders maar eens om.....

Geschiedenis en democratie zijn allebei al heel lang met de archieven verbonden. Om precies te zijn: al zo lang als de wortels van het moderne archiefwezen teruggaan, met een oorsprong in de idealen van de Verlichting. En daarom ga ik daar ook even met u naar terug.

Verlichting, informatierecht en erfgoed

Wij danken de huidige inrichting van ons openbare bestuur en het openbare archiefwezen in aanzienlijke mate aan het Verlichtingsdenken. Dat mondde o.a. uit in:

⁸ F. Ankersmit, *De sublieme historische ervaring* (Groningen 2007).

- de eerste openbaarheidswetgeving ter wereld uit 1766 in Zweden
- de Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring die de Britse vorst verweet de wetgevende vergadering bijeen te roepen 'op ongebruikelijke en ongeriefelijke plaatsen die ver verwijderd waren van de plaats waar hun archieven (public records) bewaard werden'
- de 'Declaration des droits de l'homme et du citoyen' van 1789, die vastgelegde dat de maatschappij het recht had aan iedere openbare ambtenaar te vragen rekenschap af te leggen voor zijn bestuur
- de Franse archiefwet van 1794 die iedere burger het recht gaf de overheidsstukken in te zien en,
- een levendig debat in hetzelfde Frankrijk over de toekomst van het *patrimoine*: het erfgoed, dat veel te leiden had van *vandalisme*.

Ook Nederland was er vroeg bij.

Op 31 januari 1795 nemen de provisionele representanten van het volk van Holland (de directe opvolgers van de staten van dat gewest) de verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger aan, waarin ook het recht op informatie wordt geclaimd. Het openbaarheidsbeginsel werd zelfs vastgelegd in onze eerste grondwet, de Staatsregeling van 1798, die geheel de sfeer van de Verlichting ademt. De 'beoeffening der Geschiedenissen onzes Vaderlands' was echter in 1802 de belangrijkste reden om tot aanstelling van een *landsarchivarius* over te gaan. Zorg voor en beschikbaarstelling van historisch archiefmateriaal was voor het Nederlandse archiefwezen de belangrijkste drijfveer, getuige o.a. het feit dat de archieven sinds Victor de Stuers een onderdeel van de erfgoedportefeuille zijn. Hij was niet alleen de drijvende kracht achter het Rijksmuseum, maar ook achter de plannen voor een nieuw Rijksarchief. Beiden uit dezelfde koker dus. Broeders, gebroederlijk geleid door de jonkheren Van Riemsdijk.

Is het Nationaal Archief tot nu toe eigenlijk vooral een erfgoedinstelling geweest? Bij de ingebruikname van het nieuwe Algemeen Rijksarchief in 1980 vonden de toenmalige collega's van niet, getuige een brochure die toen werd verspreid, ik citeer: *'Nu aan het einde van de twintigste eeuw de volksvertegenwoordigers overbelast zijn en het bestuursapparaat niet meer is te overzien kan het archief (...) een onmisbare bijdrage leveren aan het behoud en de uitbouw van de democratische rechtsstaat'*.⁹

Opmerkelijk, want in 1980 was de Archiefwet 1962 nog van kracht, met een overbrengingstermijn van 50 jaar. Zou je de democratische rechtsstaat kunnen uitbouwen als je archieven op zijn jongst 50 jaar oud zijn? Hier leek de wens de vader van de gedachte. Toch was er al van alles gaande en werd er gestudeerd op mogelijkheden om de overbrengingstermijn te verkorten. Deze werd uiteindelijk in de Archiefwet 1995 bepaald op 20 jaar.

En zo is misschien pas in de Archiefwet 1995, met een wettelijke overbrengingstermijn voor overheidsarchief van maximaal 20 jaar, voor het eerst de basis gelegd voor een archiefwezen dat niet alleen stoelt op belangstelling voor het erfgoed, maar ook op democratie en rechtsstaat. De openbaarheid van het

⁹ A.E.M. Ribberink, 'De archivaris, het archiefgebouw en de toekomst', *Nederlands Archiefblad* 81 (1977), pp. 357-367 en idem, 'Het algemeen rijksarchief', *Liber R. Papier maakt openbare verantwoording mogelijk: opstellen aangeboden aan mr. A.E.M. Ribberink...* ('s-Gravenhage 1988), pp. 9-14.

archiefmateriaal is één van de belangrijkste pijlers van die wet. Meer misschien nog wel meer dan de cultuurhistorische waarde van de archieven. De aanduiding *erfgoed* komt, anders dan het begrip *openbaarheid* niet eens in de Archiefwet zelf voor. Wel in het Archiefbesluit:

Artikel 2, lid 1

Bij het ontwerpen en vaststellen van selectielijsten, bij besluiten omtrent vervanging door reproducties en vervreemding wordt rekening gehouden met:

- a. *de taak van het overheidsorgaan*
- b. *de verhouding van dit overheidsorgaan tot andere overheidsorganen*
- c. *de waarde van de archiefbescheiden als bestanddeel van het cultureel erfgoed*
- d. *het belang van de in de archiefbescheiden voorkomende gegevens voor overheidsorganen, voor recht- of bewijszoekenden en voor historisch onderzoek*

In deze opsomming wordt het onderscheid gemaakt tussen de ‘erfgoedwaarde’ en ‘het belang van de gegevens’.

Het was dus pas in 1995 dat, door het bepalen van de overbrengingstermijn op 20 jaar, democratie, rechtsstaat en geschiedenis binnen het Nederlandse archiefwezen in de praktijk bij elkaar werden gebracht. Het is daarom eigenlijk niet verwonderlijk dat nu, bijna 15 jaar later, nog steeds openbaarheid van bestuur en archiefwezen – sinds de franse revolutie al onlosmakelijk met elkaar verbonden - in ons land niet door iedereen worden gezien als een logisch koppel. En daar heeft de archiefsector naar mijn overtuiging in het afgelopen decennium heel veel last van gehad.

Archief, informatierecht en erfgoed vandaag

Er is in het afgelopen tien à vijftien jaar in het archiefwezen eigenlijk iets heel vreemds gebeurd. Terwijl door de verkorting van de overbrengingstermijn in de Archiefwet 1995 de administratief-bestuurlijke en het cultuurhistorische benadering van archieven pas echt bij elkaar konden komen, gingen de archiefinstellingen zich juist vanaf die tijd meer dan ooit als erfgoedinstellingen profileren. Waar het formele kader ruimte bood voor het bij elkaar brengen van beide invalshoeken, groeiden ze in de praktijk steeds verder uit elkaar.

Dat was althans de situatie die ik bijna twee jaar geleden aantrof toen ik mijn opwachting maakte bij het Nationaal Archief. Als uitvloeisel van de eerste kabinetsbrief *Informatie op Orde* (juli 2006) lagen er bijvoorbeeld technische voorstellen om een einde te maken aan de integrale waardering en selectie van de archieven van de rijksoverheid. Niet meer zou, in dat denken, de verantwoordelijke minister van een betreffend beleidsterrein *samen met* de Minister van OCW overgaan tot vaststelling van een *integrale* selectielijst voor *alle* archieven, te vernietigen, op termijn te vernietigen of langdurig te bewaren. Nee, in die voorstellen werd uitgegaan van de gedachte dat een archiefvormer zelf – vanuit het administratieve belang - zou besluiten wat hij ‘voor eigen gebruik’ wilde bewaren. En dan zou het Nationaal Archief, in aanvulling daarop, bedenken of we misschien nog iets meer wilden hebben in het belang van het erfgoed. Letterlijk dus een volledige knip tussen de rechtstatelijke en het erfgoedinvallshoek bij de archiefselectie. Waarmee – in die voorstellen dus - definitief afscheid zou worden genomen van de integrale benadering van het huidige archiefrecht, waarbij juist de informatie- en de erfgoedwaarde niet tegengesteld zijn, maar in elkaars verlengde liggen. ‘Waar

bemoei jij je eigenlijk mee', zei eens een departementaal informatiemanager, 'jij bent toch van de mooie oude papertjes?' In stilte dacht ik: nog één keer en ik doe aangifte wegens smaad.

Dat heb ik natuurlijk nooit gedaan, maar ik heb sinds mijn aantreden aan al mijn gesprekspartners duidelijk gemaakt dat ik geen enkel heil zag in de plannen voor het ontvlechten van de overwegingen en bestuurlijke verantwoordelijkheden met betrekking tot archiefselectie. Eerder het omgekeerde: het is mijn stellige overtuiging dat er maar één manier is om tot een verantwoord beleid op dit gebied te komen en dat is een *integrale* aanpak. Dat er daarbij verschillende bestuurlijke rollen zijn te spelen is evident: op rijksniveau is het politiek-bestuurlijke belang van de oorspronkelijke archiefvormer (de zorgdrager) nu eenmaal een ander dan dat van de Minister van OCW, de algemene rijksarchivaris en rechthebbende en geïnteresseerde burgers van Nederland.

Daarom kent de Archiefwet nu juist zo'n mooi bouwwerk van *checks and balances*, dat recht doet aan de belangen van archiefvormers, archiefgebruikers en derden-betrokkenen. En daarom zou het – in mijn opvatting - een enorme vergissing zijn geweest om het Nationaal Archief (of beter gezegd: de algemene rijksarchivaris) uitsluitend en alleen aan te spreken op de erfgoedwaarde van de archieven, waar het juist de doelstelling van de Archiefwet is om hem de onafhankelijkheid en de eenheid van handelen te laten garanderen met betrekking tot de omgang met ons aller recht op informatie. Juist en alleen daarom heeft de algemene rijksarchivaris een rol bij het vaststellen van alle selectielijsten voor alle overheden: rijk, gemeenten, provincies en waterschappen. Het ambt dat ik mag bekleden is er niet uitsluitend voor het historische onderzoek en voor het vormen van een mooie archiefcollectie bij het Nationaal Archief. Het is er om ieders recht op informatie voor nu en in de toekomst te garanderen. Dat recht op informatie behoort dan ook een stevige plaats te hebben in de missie van onze organisatie. Om die reden zullen we onze activiteiten op dit gebied dan ook weer gaan uitvoeren onder de naam Rijksarchiefdienst. De eigennaam 'Nationaal Archief' reserveren we voor de algemene rijksarchiefbewaarplaats. Het kan maar duidelijk zijn, dacht ik.

Een goede omgang met informatie en de zorgvuldige openbaarmaking daarvan is helemaal niet zo vanzelfsprekend als men soms denkt. Er gaat momenteel heel veel energie zitten in informatiebeveiliging en het beschermen van informatie die naar het idee van de archiefvormer, al dan niet terecht, niet openbaar mag worden. Tegelijkertijd wordt er nog weinig werk gemaakt van nieuwe ideeën op het gebied van *open government*, bijvoorbeeld om van 'collectieve' op 'geïndividualiseerde transparantie' over te gaan en een maatwerkrelatie tussen overheid en burger te realiseren. Ik erken overigens wel dat er heel veel sprake is van *overheidsvoorlichting*, maar dat is toch echt een andere vorm van *verlichting* dan het openbaarheidsbeleid waar ik het hier over heb.

Juist bij dat laatste zou het archiefwezen een stevige rol in kunnen vervullen. Ik heb wel eens tegen de collega's van de Rijksvoorlichtingsdienst gezegd: laten we samen voor de verlichting zorgen: jullie het voorlicht en wij het achterlicht. De RVD en de RAD. Jammer genoeg heeft nog niet iedereen dat beeld. Sommigen menen dat 'goed opbergen in het archief' staat voor een aantal decennia radiostilte in plaats van zorgvuldig te beheren en *anytime* beschikbaar houden.

Een eerste belangrijke stap is overigens wel gezet. Onder regie van de twee hoogste ambtelijke bazen van de rijksinformatie- en archiefketen, de directeuren-generaal voor de bedrijfsvoering van het rijk (BZK) en die voor cultuur en media (OCW) hebben we recentelijk de afspraak gemaakt dat voor het selectiebeleid de wettelijke kaders en rolverdeling dezelfde blijven. En daarmee is afstand genomen van de ideeën om een scheiding aan te brengen tussen de administratieve, rechtstatelijke en cultuurhistorische overwegingen m.b.t. het archiefbeleid.

Informatierecht, openbaarheid en toegankelijkheid in de 21^e eeuw

En daarmee ben ik, dames en heren, erg blij. Ik denk dat onze samenleving niet is gebaat bij een scheiding, maar juist bij een volledige integratie van die verschillende overwegingen. Erfgoed- en informatiebeleid zijn de twee motoren achter ons werk en bepalen de agenda voor ons doen en laten. Op die agenda staan volgens mij tenminste 4 punten, waarop ga ik graag nog wat nader in ga. Daarbij beperk ik me – zoals ik in de inleiding al aangaf - tot enkele bestuurlijke aspecten van het archiefbeleid en zoom vooral in op het rijksniveau.

1. WOB en Archiefwet

Vorig jaar stond op deze plaats de Britse *Information Officer* Richard Thomas, die niet alleen maar toeziet op het juist toepassen van de privacyregels in het Verenigd Koninkrijk, maar ook een soort ombudsman voor openbaarheid van bestuur is. Hij vertelde dat de Britse *Freedom of Information Act* niet alleen voorschriften voor passieve openbaarheid geeft, maar ook *proactive disclosure* stimuleert. Dat doet onze Wet Openbaarheid van Bestuur weliswaar ook, maar in de veel nieuwere *Freedom of Information Act* is deze notie van actieve openbaarheid verder geïnstrumenteerd door aan overheidsorganen de verplichting op te leggen met regelmaat een plan voor actieve openbaarmaking op te stellen. Dat plan moet worden goedgekeurd door de Britse Information Officer.

In Nederland zijn ook pogingen gedaan om deze weg in te slaan. De kabinetsvisie *Andere overheid*, het advies van de commissie Wallage en het recente rapport van de Gemengde Commissie Communicatie laten eenzelfde geluid horen: de overheid moet haar openheid en transparantie verder verbeteren en haar informatie actief en planmatig openbaar maken. Prof. Mark Bovens ziet in de informatierechten van burgers, naast de *burgerlijke*, de *politieke* en de *sociale* rechten, een vierde categorie grondrechten.¹⁰ Informatierecht als grondrecht. Twee van de drie onderdelen van de 'trias politica' (de wetgevende en de rechtsprekende macht) handelen al in het openbaar; de uitvoerende macht wel wat meer, maar nog verre van volledig. Dankzij digitalisering kan, volgens Bovens, *'de burger via hyperlinks en zoekmachines zelf bepalen welke informatie hij relevant acht'*.

Ondanks al deze mooie gedachten is het met de actieve openbaarheid in ons land echter niet heel best gesteld. Bovens schrijft dat *'de praktijk van de WOB nogal eens leert dat toegankelijkheid door een overheidslichaam heel beperkt en passief kan worden ingevuld'*. Velen zien de oplossing vooral in het maken van een nieuwe Informatiewet (en misschien moet dat ook uiteindelijk wel gebeuren), maar ik zie geen enkele reden om hierop te wachten. Daarbij zijn we, geloof ik, inmiddels wel een beetje genezen van de gedachte dat je houding en gedrag kunt veranderen door een nieuwe wet te maken. Er is een veel pragmatischer aanpak denkbaar en wel geheel in de geest van de beide huidige wetten: de Wet Openbaarheid Bestuur -die immers al een actieve informatieplicht bij de bestuursorganen neerlegt maar niet instrumenteert- en de Archiefwet, die juist beschikt over stevig instrumentarium, maar vooralsnog gekoppeld aan een overbrengingstermijn van 20 jaar. Dat archiefwettelijke instrumentarium, de Basis Selectie Documenten (BSD's) en de selectielijsten van de overheidsorganen, zijn echter – mits goed ingezet - heel goed te zien als *Publication Schemes* in de zin van de Britse openbaarheidswet:

- door serieuze toepassing van de huidige regels van de Archiefwet geven overheidsorganen een belangrijke invulling aan de actieve informatieplicht die de WOB bij bestuursorganen neerlegt
- door de overbrengingstermijn van 20 jaar niet te zien als een minimum maar als een maximum termijn komen we al een stuk verder

¹⁰ M.A.P. Bovens, 'Informatierechten. Over burgerschap in de informatiemaatschappij. Preadvis voor de Nederlandse Vereniging voor Wijsbegeerte van het recht', *R&R, Nederlands Tijdschrift voor Rechtsfilosofie en Rechtstheorie*, 1999/2. Zie ook Bovens, *De digitale republiek. Democratie en rechtsstaat in de informatiemaatschappij* (Amsterdam 2003).

- door overbrenging naar een openbare archiefbewaarplaats komt de overheidsinformatie immers volledig beschikbaar en kan deze zonder enig voorafgaand verzoek of enig beschikking van een bestuursorgaan worden geraadpleegd, tenzij er beperkende bepalingen door de overbrenger zijn gesteld. Ook dat is goed gereguleerd.

Het brengen van overheidsinformatie onder dit andere openbaarheidsregime (dat zich laat samenvatten als het ruime recht op inzage en niet als het beperkte recht op informatie) is naar mijn mening op te vatten als een vorm van actieve openbaarheid. De Archiefwet biedt immers een vrijwel drempelloze ‘open deur’ voor alle informatiezoekers. Daarnaast is het heel wel denkbaar dat overheidsorganen afspraken met archiefinstellingen maken over extra services op het gebied van actieve openbaarheid en geïndividualiseerde transparantie: plaatsing op websites, voorzieningen voor snelle doorzoekbaarheid etc. Gebruikmakend van artikel 13,1 Archiefwet, dat vervroegde overbrenging regelt, kan een model worden ontwikkeld dat geleidelijk aan toewerkt naar een koppeling van de archiefoverdracht aan de politieke cyclus, zoals in de Verenigde Staten het geval is.

En juist daarom ben ik zo blij dat in de meest recente kabinetsbrief over Informatie op Orde, van juli 2009, waarin de regering de mogelijkheid van snelle overbrenging en actieve openbaarmaking heeft omarmd. Mede dankzij de inmiddels hartelijke samenwerking tussen de beide coördinerende departementen van BZK en OCW en de andere zorgdragers.

En het aardige is dat we met dit alles morgen kunnen beginnen. De sleutels daartoe zijn: het anders omgaan met papieren en digitale informatie binnen de ministeries en overheidsorganen. En daarom ben ik ook zo blij met de aanstelling van de *Chief Information Officer Rijk*, CIO's bij de ministeries, de inrichting van een nieuwe archiefbewerkingsorganisatie en nieuwe, rijksbrede initiatieven op het gebied van *records management*. Dit alles ligt voornamelijk op het bord van de CIO's, die ik als mijn directe partners op dit gebied beschouw. Een andere sleutel heb ik zelf in handen, maar ook daarvoor is intensieve samenwerking met de CIO's onmisbaar. Ik doel daarbij op het opschalen en anders richten van de archiefwettelijke procedure voor waardering en selectie van archieven: het driehoeksoverleg nieuwe stijl en de nieuwe selectielijsten. De producten van onze wettelijke selectieprocedure kunnen de basis leveren voor een objectief gevalideerd plan voor actieve openbaarmaking.

Laat ik eerlijk zijn: het nogal bureaucratische karakter en de lange doorlooptijden van de procedure voor selectielijsten hebben de populariteit van deze aanpak bij de betrokken ambtenaren op de departementen niet vergroot. De verantwoordelijke politici en bestuurders zijn er nauwelijks bekend mee, terwijl de belanghebbenden in het land er – op een enkele uitzondering na - al helemaal nooit van hebben gehoord. Maar, ook hier weer de hand in eigen boezem: dat hebben we natuurlijk vooral aan ons zelf te danken door de nogal naar binnen gekeerde aanpak, de beperkte voorlichting over de procedures en het gebrek aan sturing op de voortgang.¹¹

¹¹ Zie ook het advies van de Raad van Cultuur over de beleidsverkenning 2002-2005 *Geschiedenis binnen handbereik* van het Nationaal Archief (Den Haag 2002.)

Ik hou vol dat de archiefwettelijke selectieprocedure van een verbluffende schoonheid is en heel veel voordelen heeft:

1. een integraal overzicht van alle informatiestromen binnen de overheid, op grond waarvan waardering, prioritering en selectie kan plaatsvinden
2. Een transparante afweging van alle betrokken belangen, die vorm krijgt in het driehoeksoverleg onder het objectieve voorzitterschap van de algemene rijksarchivaris
3. maximale beïnvloedingsmogelijkheden voor belanghebbenden door tervisielegging, inspraak en beroepsmogelijkheden. Om dat laatste zeker te stellen moesten we enige tijd geleden nog wel 'in het belang der wet' naar de Raad van State, maar daar zijn we voor.¹²

Mijn stelling is daarom: ons archiefrecht levert de basis voor de, door overheid en burger gewenste, impuls voor actieve openbaarmaking. Zoals ik al zei hoort daar ook het opschalen van het huidige driehoeksoverleg bij. Ik zie dat niet meer als een technisch overleg tussen archief- en informatiespecialisten van overheidsorganen, het Nationaal Archief en een enkele vakreferent, maar als een bestuurlijk overleg tussen de CIO's (de hoogste informatiebazen) van de departementen en andere overheidsorganisaties, een brede vertegenwoordiging van het belanghebbende veld en de algemene rijksarchivaris. Een overleg waar de regie op het informatie- en archiefbeleid van de overheid ligt en de brede maatschappelijke discussie over de informatiebelangen wordt gevoerd. Een trias informatica, of trias transparantia, zo u wilt. Dat geeft niet alleen daadwerkelijke inhoud aan de opdracht van de nieuwe CIO's bij de overheidsorganen, maar ook aan de wettelijke opdracht van de algemene rijksarchivaris.

En, en daar gaat het natuurlijk uiteindelijk om, daar worden de mensen in het land een stuk beter van. Als we het zo aanpakken kunnen zij ons namelijk aanspreken op de resultaten van die driehoeksoverleggen en wordt voor onze politieke en bestuurlijke bazen het wegwerken van archiefachterstanden en investeren in informatiebeleid in plaats van een politieke *last* een politieke *lust*. Het is immers voor een politicus prettiger om te laten zien dat hij of zij een actieve bijdrage levert aan *open government*, dan om dit thema teruggebracht te zien tot zijn onkostendeclaraties.

2. Waardering en selectie aan de bron

Ik kom op een tweede, sterk met het voorgaande samenhangende, punt: de verschuiving van het *achteraf* waarden en selecteren van archieven, naar selectie bij de bron. De vanaf begin jaren '90 geïntroduceerde technieken van macroselectie hebben de basis hebben gelegd voor de huidige selectiemethodiek, maar hebben niet kunnen voorkomen dat de achterstanden m.b.t. bewerking en overbrenging van overheidsarchieven eerder zijn toe- dan afgenomen. We halen die 20 jaar helemaal niet en ik verwonder me er over dat dit bij pers en publiek tot nu toe eigenlijk

¹² Uitspraak van de rechtbank 's-Hertogenbosch van 6 juni 2008, zaak nummers AWB 07/701 en AWB 07/702 en uitspraak van de rechtbank Arnhem van 10 september 2008, AWB 06/2184, 06/2186, 06/2187, 06/2188, 06/2189 en 06/2191. De uitspraken hielden in dat deze voor beroep vatbare besluiten door de rechtbanken werden aangemerkt als algemeen verbindend voorschriften, dus niet voor beroep vatbaar. Daartegen is weer hoger beroep ingesteld.

nauwelijks een item is geweest. Die achterstanden zijn natuurlijk niet alleen veroorzaakt door de selectiemethodiek, maar ook door de enorme informatie-explosie en de forse verkorting van de overbrengingstermijn van 50 naar 20 jaar. Eind vorig jaar waren de Rijksarchiefachterstanden tot 1975 weggewerkt (de Erfgoedinspectie twijfelt overigens nog steeds of dat wel zo is), maar inmiddels is wel duidelijk geworden dat er alweer een enorme nieuwe stapel papieren archieven op ons ligt te wachten. Dat was één van de belangrijkste aanleidingen voor het pakket van maatregelen dat is aangekondigd in de meest recente kabinetsbrief over Informatie op Orde. Aan ons gevraagd om een snellere selectieaanpak te ontwikkelen. Daarnaast is afgesproken dat we een inhoudelijke schouw houden om tot inhoudelijke prioritering bij de archiefbewerking over te gaan. Zo kunnen we beginnen bij het belangrijkste materiaal en komen de meest belangwekkende archieven het snelst beschikbaar. Bewerken voor uiteindelijke vernietiging is nu eenmaal iets anders dan bewerking voor overbrenging, openbaarmaking en permanente bewaring. Ook daarom is er veel regie nodig. De afspraken die we daarover kunnen maken met de overheidsorganen en de nieuwe archiefbewerkingsorganisatie zijn daarvoor cruciaal.

Ik wil onze bijdrage aan het wegwerken van de papieren achterstanden zeker niet onderschatten, maar de echte vooruitgang zit 'm natuurlijk in het voorkomen van nieuwe achterstanden. Dat kan door een nieuwe aanpak voor waardering en selectie van het vanaf nu te vormen digitale en papieren archief. Ik zeg met nadruk: digitaal en papier, want we blijven nog heel lang in een hybride informatiewereld leven. De wèrkelijke omslag zit 'm in een verschuiving van waardering en selectie *achteraf*, naar een aanpak aan de voorkant. Voorkomen van een achterstand dus en: zorgen voor actieve openbaarheid. Ik citeer de kabinetsbrief van 7 juli jl.:

'Door digitalisering kan de overheid relevante informatie voor burgers sneller en actief openbaar maken. Dat levert een duidelijke bijdrage aan het functioneren van ons democratisch bestel. (...) Als wij succesvol zijn in de invoering van het digitaal documentbeheer en het wegwerken van archiefachterstanden, zouden wij in staat moeten zijn om na een relatief korte periode (bijvoorbeeld een paar jaar na beëindiging van de kabinetsperiode) informatie voor bewaring over te dragen aan het Nationaal Archief.'

Hoe vindt u die? Hier wordt door het huidige kabinet even in één klap een ambitie neergeschreven over de inrichting van de informatie- en archiefketen en een *de facto* zeer vergaande verkorting van de overbrengingstermijn. Dat had ik een jaar geleden – toen ik daarover in ons visiedocument *Morgen is vandaag al verleden tijd* een paar voorzichtige gedachten formuleerde - nog niet voor mogelijk gehouden, maar u kunt zich voorstellen dat ik dat helemaal zie zitten. Om dat mogelijk te maken gaan we een nieuwe selectie-aanpak maken, waarbij met alle denkbare belangen vanuit de informatieketen rekening wordt gehouden. Vóóraf. We bewegen daarbij van een situatie van 'controleren' naar 'in control komen'. In toenemende mate zal van ons worden gevraagd om daarbij risicoafwegingen te maken. Welke informatie beschouwen we vanuit alle mogelijke gezichtspunten als de cruciale informatie en hoe gaan we daarmee om? Het proberen uit te bannen van ieder risico op informatieverlies leidt, zoals we nu meemaken, tot het volledig vastlopen van de informatieketen. Van dit 'continue ongeluk' moeten we zien af te komen.

De voorgestane aanpak doet sterk denken aan de werkwijze van bijvoorbeeld National Archives in Canada. Sinds onze collega's daar waardering en selectie vanuit een risicoperspectief hebben georganiseerd, is hun samenwerking met de ministeries er enorm op vooruitgegaan en hebben zij zich weten te ontwikkelen tot een autoriteit op dit terrein. Als ik kijk naar de opdracht die het kabinet ons in de meest recente brief over Informatie op Orde heeft gegeven, zie ik dat we vooral daar onze inspiratie vandaan moeten halen.

Overigens ligt er nog een heel ander vraagstuk en dat gaat over de verbreding van de selectiedoelstelling voor archieven. Verschillende rapporten, o.a. het advies *Het tekort van het teveel* van de Raad voor Cultuur¹³, leveren kritiek op de eenzijdige oriëntatie van het openbare archiefwezen op de overheidsarchieven, zodat er te veel overheids- en te weinig particulier archief wordt bewaard. Over de verbreding van de selectiedoelstelling hoop ik een andere keer met u te spreken, misschien wel aan de hand van mijn advies aan of een standpunt van de Minister van OCW daarover.

¹³ Raad voor Cultuur, *Het tekort van teveel, over de rijksverantwoordelijkheid voor cultureel erfgoed* (Den Haag 2005).

3. Een nationale infrastructuur voor digitale toegankelijkheid

Ik kom op een derde bestuurlijk vraagstuk en dat is dat van het beheer van de archieven. Naar goed Nederlands gebruik hebben we dat vooral decentraal vormgegeven. Dat past ook in een papieren wereld waarbij de belangrijkste doelstelling was om de archiefcollecties zo dicht mogelijk te plaatsen bij de studiezalen waar zij kunnen worden geraadpleegd. Heel voorzichtig ontstaan er echter inmiddels gedachten over enkele gemeenschappelijke depotruimten op wat centraal gelegen plaatsen in het land en we zijn inmiddels ook in gesprek over een gemeenschappelijk e-depot. Over de verantwoordelijkheden daarvoor bestaan overigens nog verschillende ideeën, maar dat verbaast u ongetwijfeld niet. Ik ben al lang blij dat de bestuurders van Rijk, provincies en gemeenten me niet helemaal met pek en veren hebben overgoten, toen ik mijn ideeën voor een gemeenschappelijke digitale infrastructuur en een gemeenschappelijk e-depot aan hen voorlegde. Ik ben ook blij dat steeds meer collega-directeuren dat idee onderschrijven.

Wat me overigens in de afgelopen periode wel verbaasde is dat sommige vakspecialisten niet alleen twifelen aan de noodzaak van een gemeenschappelijke infrastructuur, maar zelfs aan de noodzaak voor overbrenging van digitaal archiefmateriaal: deze twijfelaars heten de postcustodialen. Hun gedachte is: in een digitale tijd kan het archiefmateriaal ook op de harde schijf van de archiefvormers blijven staan en op afstand worden geraadpleegd, dus waarom zou je het overbrengen? Ik vind het altijd wel een bijzonder fenomeen dat in zo'n geval de technologische mogelijkheden tot de maatstaf zouden moeten leiden. Alsof de maximumsnelheid op ons wegennet gedicteerd zou moeten worden door het vermogen waarover de allernieuwste en snelste motoren inmiddels beschikken. Alles wat technisch kan, is niet noodzakelijkerwijs het beste voor ons, zou ik zeggen.

Integendeel zelfs: in allerlei andere sectoren zie ik juist een omgekeerde beweging. Bij de Nederlandse omroepen is enkele jaren geleden een model voor digitaal beheer van het omroepmateriaal tot stand gebracht dat, juist in het digitale tijdperk, uitgaat van een centrale, gemeenschappelijke faciliteit voor duurzame bewaring en ontsluiting van deze schatten.¹⁴ Het e-depot van de Koninklijke Bibliotheek doet in feite hetzelfde voor o.a. de wetenschappelijke uitgeverijen en dat van DANS voor wetenschappelijke data.¹⁵ Opslag, *storage*, wordt daarmee op steeds grotere schaal ondergebracht in centrale faciliteiten. Zo'n situatie staat mij ook in het archiefwezen voor ogen. Een gemeenschappelijke digitale infrastructuur, waarin een rijks e-depot voor alle rijksarchieven is opgenomen en dat door goede samenwerking met andere bestuurslagen kan worden uitgebouwd tot een ècht nationaal e-depot.

Dat levert om te beginnen het benodigde schaalvoordeel voor 'opslag' op¹⁶, maar dat is niet het enige. Waar het vooral om gaat is het duurzame beheer, *long term preservation*, en de mogelijkheid om op lange termijn gebruik te kunnen maken van

¹⁴ Over het NIBG zie: Mieke Lauwers en Bert Hogenkamp, 'Van emancipatie tot professionalisering. De ontwikkelingen in de audiovisuele archivering sinds 1997', *Audiovisueel. Van emancipatie tot professionalisering. SAP Jaarboek 2005* (Stichting Archiefpublicaties, 's-Gravenhage 2006), pp. 11-22.

¹⁵ Zie op www.kb.nl.

¹⁶ 'Kale opslag, op dit moment nog een kostenvreter, is in technische zin volgens de specialisten over ongeveer een decennium teruggebracht tot de problematiek van een grote Ipod'. Een citaat van Erik de Muinck Keizer van Google, opgevangen tijdens de conferentie *Document2009* op 5 februari 2009. Zie www.document2009.nl.

het materiaal. In de afgelopen jaren is voor dit vraagstuk het begrip 'digitale duurzaamheid' ontstaan, maar inmiddels spreken de vakspecialisten liever van 'duurzame (digitale) toegankelijkheid'. Kort en goed: ik zie niet zo veel in de *postcustodiale* benadering. Een Australische collega heeft me overigens eens verklapt dat ze het daar vooral hadden verzonnen omdat ze zelf nog niet klaar waren voor het opnemen van digitaal archiefmateriaal. Kunt u nagaan. Mijn argumenten zijn trouwens wat principiëler:

- Om te beginnen: het pleidooi voor het afschaffen van de verplichte archiefoverbrenging bekijkt dit onderwerp veel te eenzijdig vanuit de *informatietechnologische* maar nauwelijks vanuit de *politiek-bestuurlijke* invalshoeken. Overbrenging van archieven doe je niet alleen om technische redenen, maar vooral ook om bestuurlijke. Door overbrenging ontstaat een nieuw regime voor zorg en beheer, waardoor de archieven in een onafhankelijk beheerde 'publieke omgeving' komen en een nieuwe regeling voor de openbaarheid van kracht wordt. Dat is iets anders dan het technisch toekennen van leesrechten op de harde schijf van de oorspronkelijke archiefvormer.
- Het tweede argument heeft te maken met de problematiek van duurzaam beheer van digitale informatie. Juist in een tijd waarin digitale informatie meer en meer met elkaar zal worden verbonden, uit de eigen context gehaald en gebruikt voor nieuwe informatieprocessen, zullen 'direct aanklikbaar' en 'combineerbaar' sleutelbegrippen worden. Dat zullen de honderden overheidsorganen niet vanzelf gaan regelen, zeker omdat een aanzienlijk deel van die informatie voor hun eigen bedrijfsvoering niet meer dagelijks van belang is. De omloopsnelheid van informatie wordt steeds groter. Juist om die reden zie ik veel in de nieuwe ideeën voor de vernieuwing van de Rijksdienst om op dit gebied zogenaamde *shared services* in te richten. Een nationaal e-depot voor blijvend te bewaren archief is zo'n *shared service*.¹⁷ Ik ben daarom blij dat het kabinet ook deze gedachte onderschrijft in de eerdergenoemde brief van 7 juli en stelt dat dit mogelijkheden biedt voor '*eenmalige opslag van kwalitatief hoogwaardige digitale informatie en meervoudig gebruik, hetgeen gunstig is voor beheer- en opslagkosten.*'
- Tenslotte wijs ik erop dat er al jaren een normale wettelijke procedure bestaat voor 'opschorting van de overbrenging' als verplicht over te brengen informatie – het gaat dan vooral om databases - nog wel bij de archiefvormers beschikbaar moet blijven, in verband met hun dagelijks bedrijfsvoering.¹⁸ Daar hoeft geen postcustodiale wetswijziging aan te pas te komen. Een vergunning tot opschorting zal meestal worden verleend bij de meer technische uitvoeringsinformatie, want waar het natuurlijk om gaat is dat juist de meer politiek-bestuurlijke informatie tijdig wordt overgedragen en openbaar gemaakt.

In tegenstelling tot de voorstanders van een, door het internet mogelijk gemaakt, 'archive without walls'¹⁹ – de optelling van alle harde schijven - zie ik wel degelijk toekomst voor een rijks- of nationaal e-depot dat duurzaam en onafhankelijk beheer

¹⁷ Zie ook *Informatie op orde*, p. 33 over papieren en e-depot.

¹⁸ *Informatie op orde*, p. 37.

¹⁹ F.C.J. Ketelaar, 'Archiefdienst zonder muren. Archives without walls, in: Archieven in Europa. Een toekomstbeeld. Bijdragen van de Nederlandse sprekers op de studiedag gehouden op 22 oktober 1996 in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel', *Miscellanea archivistica studia* 102 (Brussel 1998), pp. 7-9.

van betrouwbare informatie garandeert. Zo'n depot is dan weer verbonden aan een nationale infrastructuur, op basis van goede afspraken met de beheerders van bijv. andere wetenschappelijke en culturele informatie. Met een groep van betrokken instellingen – met als sleutelspelers DANS, Koninklijke Bibliotheek, Instituut voor Beeld en Geluid en de Rijksarchiefdienst - proberen we te komen tot een nationale coalitie voor digitale duurzaamheid. Niet altijd gemakkelijk, maar wel hard nodig.

Nog een enkele opmerking over de plaats van een rijks- of nationaal e-depot in de overheidsinformatieketen. Mij staat daarbij het volgende voor ogen:

- er wordt een duidelijk onderscheid gemaakt tussen archieven die voor *blijvende bewaring* in aanmerking komen en archieven die uiteindelijk vatbaar zijn voor *vernietiging*.²⁰ In het laatste geval lijkt het me inderdaad verstandig om, geheel in de geest van de Archiefwet, uit te gaan van decentrale vormen van opslag en beheer bij de archiefvormers zelf. Ik sluit niet uit dat ook hiervoor *shared services* handig zijn, maar de bestuurlijke verantwoordelijkheid (de *zorg* in de zin van de wet) blijft in dergelijke gevallen gewoon bij de oorspronkelijke archiefvormer. Er wordt overigens in mijn beeld in die situaties krachtens zowel de Archiefwet als de Wet Bescherming Persoonsgegevens wel goed toezicht gehouden op naleving van de regels.
- voor de digitale archieven die wel voor blijvende bewaring in aanmerking komen, worden verschillende modellen ontwikkeld die ervoor zorgen dat de juiste archieven op het juiste moment worden overgebracht door de oorspronkelijke archiefvormer naar de wettelijke archiefbewaarplaats. En dat kan, gebruikmakend van art 13,1 Archiefwet al veel eerder dan na 20 jaar, want 20 jaar is in de digitale wereld een eeuwigheid. Dat is het model dat de kabinetsbrief *Informatie op Orde* van 7 juli jl. voorstaat.

4. Archief als Open Source: een deltaplan voor digitale content

Tenslotte het gebruik. Voor actieve openbaarheid, voor nieuw selectiebeleid en voor duurzame digitale toegankelijkheid zie ik een enorme agenda in de komende jaren. Waartoe dit alles? Natuurlijk om de archieven zo vroeg en langdurig mogelijk aan te kunnen bieden aan het publiek: diep (gespecialiseerd) en breed (geïnteresseerd). Ik heb u hier en daar al verteld over de stevige ontwikkelingen die ik voor me zie, maar de grootste revolutie heb ik eigenlijk voor het eind van mijn betoog bewaard.

Allerlei voortekenen wijzen erop dat het gebruik van archieven in de komende periode volledig op zijn kop gaat. We zien in de sector het klassieke studiezaalbezoek nu nog als de basis en beschouwen tentoonstellingen, publieksprogramma's en digitale dienstverlening als aanvullingen op ons basispakket. Ik verwacht in het komende decennium een volledige omkering. Hoezeer onze Britse collega's uit Kew Gardens ons ook duidelijk maken dat ze, ondanks hun grootscheepse programma voor *licencing*, het studiezaalbezoek nog niet omlaag zien gaan. De succesvolle Amsterdamse en Utrechtse aanpak laat zien

²⁰ Dat het selectie/vernietigingsvraagstuk in de digitale tijd helemaal niet meer aan de orde zal zijn, is een vergissing. Los van het feit dat 'alles niets' is en daarmee de informatie in feite niet meer toegankelijk is, zal naar mijn idee de privacywetgeving een steeds grotere impact krijgen op niet alleen het 'recht op verbetering' (Ketelaar), maar ook het 'recht op vernietiging' van gegevens over de eigen persoon.

dat een aantrekkelijk archiefgebouw veel nieuw bezoek kan genereren, maar het is anders gericht. Archiefinstellingen lijken nog steeds vooral te vertrouwen op het klassieke studiezaalbezoek, terwijl dit wordt gegeneerd door een betrekkelijk gespecialiseerde groep archiefgebruikers, die inderdaad de 19^e-eeuwse technieken en communicatiemiddelen nog trotseert. Niet te onderschatten, maar daar zit niet de groei en ook niet de primaire doelgroep voor bestuurders die streven naar *open government* en erfgoedinstellingen die zich willen verhouden tot onze landgenoten op zoek naar verbondenheid en geborgenheid.

Die doelgroep bereiken we als we onze belangrijkste collecties en de meest recente archieven direct aanklikbaar maken, ze hebben toegevoegd aan 'the cloud' en als we de juiste connecties weten bloot te leggen tussen al die wereldwijd verbonden archieven. Het is de nieuwe generatie archiefgebruikers, die zich zo wel in kwantitatief als kwalitatief opzicht sterk onderscheidt van de archiefvorschers die we nu kennen. Die generatie wil misschien ook nog wel naar onze gebouwen toekomen, maar alleen als ze daar een heel andere presentatievorm en activiteitenpakket aantreffen dan alleen een rustige studiezaal. Een archiefgebouw moet een bruisende presentatieplek en een werkplaats zijn.

Ik denk dat begrippen als 'gebruikersperspectief' en 'toegankelijkheid', hoe goed bedoeld ook, niet meer afdoende zijn om de veranderende relatie tussen archieforganisatie en die archiefgebruikers te beschrijven. Het zijn onderzoekers en informatiegeneratoren tegelijk. Ze willen niet alleen 'nemen', maar ze willen ook 'geven'. Dat bedoel ik als ik heb over het archief als *open source*. De nieuwe generatie archiefgebruikers verwacht van ons dat we daar klaar voor zijn. De vraag is niet of we dat leuk vinden. De vraag is of we erbij willen zijn of niet.

Volgens mij heeft de archiefsector hele goede kansen op dit gebied. Juist omdat er in het afgelopen decennium veel is geïnvesteerd in de aantrekkingskracht voor het publiek. Archiefinstellingen hebben zich georiënteerd op nieuwe doelgroepen, marktonderzoek gedaan, nieuwe gebouwen en presentatieformules ontwikkeld, websites gebouwd en zijn zelfs strategische allianties met elkaar aangegaan. Althans zo zie ik bijvoorbeeld de RHC-vorming en vorming van andere regionale archieforganisaties.

Vaak wordt deze omslag in onze sector in verband gebracht met het nieuwe cultuurbeleid van staatssecretaris Rick van der Ploeg, een jaar of 10 geleden, maar in het archiefwezen werd over zo'n 'marktgerichte' benadering al veel langer nagedacht. Zo pleitte de Amerikaanse historicus-archivaris Randall Jimerson in 1989 al voor een klantgerichte benadering die gebruik maakt van marketingstrategieën. Hij pleit daartoe o.a. voor de herdefinitie van de professionele identiteit van de archivaris: van informatiebeheerder, naar informatieprocessor. Van passief naar actief. De 'informatieprocessors' waarover Jimerson spreekt, zorgen voor de omslag van een aanbodgerichte naar een vraaggerichte benadering, die pas echt in beeld komt door de uitdagende mogelijkheden van het sociale web.

De meeste archiefwebsites, met ruimere of beperkte dienstverlening op afstand, richten zich tot nu toe nog steeds op een vrij klassieke wijze tot de archiefgebruiker. Voor de duidelijkheid: ook die van het Nationaal Archief. We zien hier en daar al enige veranderingen en wij zullen eind volgend jaar 'om' gaan. Dat gaat overigens

absoluut niet vanzelf. Met een organisatiebreed programma 'DNA' (digitaal Nationaal Archief) lichten we al onze werkprocessen door en gaan alle medewerkers – van hoog tot laag - in opleiding.

Mijn eerste persoonlijke kennismaking met de werking van web 2.0 voor het Nationaal Archief was de plaatsing van een kleine 400 foto's uit de collecties van Nationaal Archief en Spaarnestad Photo op de site Flickr/The Commons.²¹ Honderdduizenden bezoeken in enkele weken! De hele wereld leek zich ineens af te vragen wat korfbal was en of de naar Australië geëmigreerde mevrouw Zevenbergen wellicht de grootmoeder was van een jongedame Zevenbergen 'in my Facebook' (hetgeen inderdaad het geval bleek te zijn). Meer serieuzer: foto's met taferelen uit de Tweede Wereldoorlog werden van deskundig commentaar en persoonlijke herinneringen uit de eigen familie voorzien.

Zo betraden we de wereld van de 'user generated content' en 'sociale uitwisseling'. Waarnemers beschrijven het omgaan met het Web 2.0 voor (informatie-)leveranciers als een proces van 'loslaten' en vertrouwen op het zelfregulerend vermogen van de gemeenschap om op een juiste manier met informatie om te gaan. De allerbelangrijkste omslag die archiefinstellingen moeten maken is het delen van informatie via de grote zoekmachines en/of platforms. Waar we eerst vooral een eigen website maakten en nu alweer een tijdje nadenken over 'portals', zullen de echte gebruiksvolumes alleen maar gehaald kunnen worden door af te rekenen met het streven om gebruikers alleen maar 'via de eigen voordeur' te bedienen. In plaats daarvan moeten we veel meer ruimte geven aan open data en 'application programming interfaces' (API's). En tegelijkertijd ligt er de uitdaging om wezenlijk gebruik te maken van en in te spelen op de kennis, de voorkeuren en de belangstelling van de archiefgebruikers. Als adviseurs van medegebruikers (door filtering op basis van gebruiksprofielen), als gesprekspartners (in *communities*), als metadata-verzorgers (*social tagging*), als kennisleveranciers (wiki's) etc. etc. Een constant proces van uploading en downloading.

Heel veel collega's hier in de zaal zullen dit allemaal met me eens zijn, maar moeten constateren dat het niet vanzelf gaat. Om hierin wezenlijke stappen vooruit te zetten zijn twee dingen nodig en wel in onderlinge samenhang. Een hele stevige onderlinge samenwerking en een forse impuls van buiten. Ik denk daarbij aan een soort Deltaplan voor Digitale Content, waarbij we vanuit zowel publieke als private middelen worden ondersteund om de echte stap van het archiefwezen in de richting van het internet kunnen zetten. Sommigen vinden dat dat een exclusieve overheidstaak is ('Nederland kennisland'); anderen menen weer dat de markt daarvoor moet zorgen. De leden van het convent (van rijksarchivarissen), die zich voor de gelegenheid het 'Consortium van Nationaal Archief en RHC's' hebben genoemd, denken dat de waarheid in het midden ligt.

Ik ben blij dat KVAN/Brain, maar ook mijn directe collega's in het convent voorzichtige stappen zetten om te komen tot een strategisch samenwerkingsverband dat moet leiden tot een grote impuls voor het aanbieden van digitale archiefcontent op het web. We zijn er nog lang niet. Daarvoor is samenwerkingsbereidheid en vertrouwen nodig. En dat moet stap voor stap moet worden opgebouwd. Wat daarbij

²¹ <http://www.flickr.com/photos/nationaalarchief>.

helpt is een financiële impuls van buiten, maar in de praktijk blijkt dat die impuls pas komt als die samenwerking ook daadwerkelijk van de grond is gekomen. En daar hoort toch ècht vertrouwen bij. En misschien iemand die af en toe probeert iets te coördineren. In de nieuwe organisatiestructuur van de Rijksarchiefdienst hebben we daarvoor, binnen de nieuwe eenheid 'Selectie en Bestel' wat ruimte gemaakt. Als de tijd er rijp voor is, kunnen we die handschoen oppakken.

Dames en heren, ik sluit af.

Dit is een bestuurlijk verhaal geworden. Misschien iets te veel vanuit het perspectief van het Nationaal Archief (de Rijksarchiefdienst), maar waar het hart van vol is, stroomt de mond van over, zullen we maar zeggen. U zult misschien concluderen dat ik me in de afgelopen periode vooral heb beziggehouden met de archiefwettelijke zorgdragers en met de collega-archiefinstellingen en misschien is dat ook wel zo. Wat ik me daarbij echter heel goed realiseer is dat de algemeen rijksarchivaris ook een taak heeft in het onderhouden van de relaties met de verschillende groepen archiefgebruikers: wetenschappers, journalisten, onderzoekers, actiegroepen, amateurhistorici, docenten en leerlingen, kortom iedereen die de archieven wil gebruiken. Want pas dan kan ik een echt onafhankelijke positie innemen tussen de archiefvormers en archiefgebruikers. Zichtbaar, aanspreekbaar en afrekenbaar. En dat is mijn ambitie met dit mooie ambt: de informatie-ombudsman.

Alle wettelijk aangewezen beheerders van archiefbewaarpplaatsen zijn door hun taken en bevoegdheden onafhankelijke informatiebemiddelaars. Zelfstandige bestuursorganen op het gebied van de informatieverstrekking, zij het met een kleine letter. Ze wegen de belangen van de oorspronkelijke archiefvormer, de archieven zelf, die van de archiefgebruiker en de bij de archieven betrokken derden (bijvoorbeeld i.v.m. de bescherming van de persoonlijke levenssfeer). In een informatiesamenleving, waarin de roep om verdere vormgeving van het grondrecht op informatie steeds luider wordt, vervult zo'n 'onafhankelijke informatiebemiddelaar' een belangrijke rol. Ik moet nog vaak aan journalisten uitleggen dat wij geen voorlichters of woordvoerders van de overheidsorganen zijn. Wij lichten niet voor, wij zorgen ervoor dat uw en mijn informatierecht inhoud krijgt en wordt gerespecteerd. Wij zien voor onze organisatie dan ook als kernmissie:

Het dienen van ieders recht op informatie en het geven van inzicht in het verleden van ons land.

Er liggen zeer belangrijke maatschappelijke uitdagingen voor het archiefwezen. Onze branche heeft eigenlijk pas sinds kort een toekomstvisie gepresenteerd. Maar er ligt nog géén gearticuleerde innovatie- en investeringsagenda voor de sector en we hebben nog geen concrete structuurplannen om er van binnenuit voor te gaan zorgen dat we de voorziene significante rol in de digitale informatiewereld ook daadwerkelijk gaan pakken. Je kunt onze opgave een beetje vergelijken met die van bijvoorbeeld de publieke omroep of de openbare bibliotheken. In die sectoren zijn heldere strategieën ontwikkeld (multimediale aanpak, zenderkleuring, innovatie), die nieuwe samenwerkingsverbanden, extra financiële impulsen, bestuurlijke steun en duidelijke resultaten hebben opgeleverd.

Laten die voorbeelden ons tot inspiratie dienen.

En laten we definitief ophouden met ons af te vragen of we er voor het verleden of het heden zijn. Wij zijn op aarde, zoals één van onze buitenlandse zusterinstellingen zo mooi stelt 'to illuminate the past' en 'to guide the future'.

Vooruitzien in verlichting.

Voor ons geheugen, ons geweten en ons gevoel.

Hoe was het ook alweer professor?

Archives *of* the people, *by* the people and *for* the people.

Ik dank u voor uw aandacht.

Den Haag, 8 oktober 2009